

המהפכה הממלכתית

הבן - גוריונית

מגישות: אדירה ווייס ומרים שיזגל

מורה: רויטל טיקוצ'ינסקי

תאריך: י"ח סיוון התשע"ד

יחידה ב'

תוכן עניינים

2.....	תוכן עניינים
3.....	מבוא
7.....	פרק א'-ממלכתיות בן גוריונית-מה היא?
10.....	פרק ב'-המעבר לחינוך ממלכתי
17.....	פרק ג'-פרשת לבון
21.....	סיכום
23.....	בביליוגרפיה

מבוא

"שום סכנה חיצונית, אפילו האיומה ביותר, איננה מפחידה אותי, אבל מחרידה אותי הסכנה הפנימית - סכנת עיוורוננו הפוליטי. קלות הראש שבה אנו מתייחסים לסכנות האורבות לנו, הנאיביות שבה אנו פותרים שאלות מסובכות... חוסר הכישרון להבין את השני ולהעריך את קשייו, וחוסר כשרוננו לפעול יחד כחטיבה אחת שבה כופף יחיד את רצונו לרצון הרוב ומבטל דעתו מפני דעת הרבים. כך עשינו תמיד במשברים קשים בתולדותינו. אמנם לא נשמדנו מעל פני האדמה כעמים אחרים, אבל לא החזקנו את עצמאותנו במולדת, לא הצלנו את מדינתנו. הפעם שומה עלינו לא לקיים מדינה אלא להקים אותה; וזוהי מלאכה פוליטית הרבה יותר קשה, ואינני רואה שיודעים אנו את המלאכה הזאת."¹

ציטוט זה לקוח מתוך מכתב של בן גוריון שנכתב ביום בואה של הוועדה המלכותית, וועדת פיל בעקבות המרד הערבי ב-1937. במכתב זה בן גוריון מבטא את חששותיו בנוגע ליכולות של הישוב היהודי בארץ ישראל להקים ולקיים מדינה עצמאית. הוא אומר שאנחנו לא מבינים את הקשיים של האחר, ופותרים שאלות מסובכות בצורה פשטנית מדי. לעמנו אין את היכולת לכופף את דעתנו האישית ולקבל את דעת הרוב על מנת לפעול כגוף אחד ולכן לא הצלחנו להחזיק במשך הדורות עצמאות במולדת. בעבודה זו אנו מתייחסות למעבר מחברה יהודית מבוססת על וולונטריזם שחיה ללא ריבונות תחת שלטון זר למדינה ריבונית, בעלת שלטון מרכזי אחד. בן גוריון בהיותו יושב ראש הסוכנות היהודית וראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, השפיע רבות על מעבר זה.²

הנושא שבחרנו להתמקד בו בעבודה הוא המעבר של התנועה הציונית מוולונטריזם להקמת מדינה ממלכתית. עד להכרזת העצמאות והקמת המדינה ב-14 במאי 1948, ההתיישבות היהודית התנהלה באמצעות ארגונים ואגודות שונות שלכל אחד היה תחום אחריות אחר. עם קבלת המנדט על ארץ ישראל מקבלת בריטניה את השליטה על הארץ ותושביה. הישוב היהודי מתנהל בצורת התנהלות וולונטרית עד הקמת המדינה ב-14 במאי 1948.³

ביטוי בולט לוולונטריזם היה בתחום החינוך. בתקופת המנדט היו בארץ מוסדות חינוך לכל הגילאים מגני ילדים ועד מוסדות להשכלה גבוהה כגון האוניברסיטה העברית והטכניון. למרות שלא היה עדיין חוק חינוך חובה מרבית הילדים למדו לפחות בכיתות הראשונות של בית הספר העממי. ההסתדרות הציונית החליטה לשמור על עצמאות והחליטה לא לתת לשלטונות המנדט לפקח על תכני הלימוד. המחיר היה ויתור על רוב המימון הממשלתי. בהתחלה ההסתדרות הציונית סבסדה את רוב הלימודים וככל שהזמן עבר הסבסוד היה ע"י הורי התלמידים ומערכת החינוך היישובית.

בראשית השלטון הבריטי הייתה רשת חינוך אחידה, אך בוועידה הציונית בלונדון בשנת 1920 החליטה מפלגת המזרחי לקחת על עצמם את ניהול החינוך הדתי כך שנוצרו שני זרמים, זרם החינוך המזרחי (החינוך הדתי) וזרם החינוך הכללי. בשנת 1926 הוקם עוד זרם, זרם העובדים. הזרם הכללי היה זרם ליברלי מבין שלושת הזרמים

¹ נתן, ינאי "התפיסה הממלכתית של בן-גוריון", קתדרה, 45, ע"מ 171, מתוך אתר יד בן צבי.

² שם, ע"מ 171.

³ פורת, יהושוע, שביט, יעקוב, ההיסטוריה של ארץ-ישראל- המאנדאט הלאומי (1917-1947), יד יצחק בן-צבי, כתר הוצאה לאור 1988, ע"מ 203.

האחרים. אם זאת הם ראו באופן חיובי את המסורת אם כי לא חינוכו לשמירת תורה ומצוות. לעומתם זרם המזרחי הדגישו את החינוך התורני ושמירת המצוות. זרם העובדים חינוכו לערכים סוציאליסטים והם ייעדו את עצמם לילדי הפועלים. בזמן מלחמת העולם הראשונה 57% מהתלמידים למדו בזרם הכללי, 25% בזרם המזרחי ו-18% מזרם העובדים. החלוקה לשלושה זרמים מראה עד כמה הייתה מערכת החינוך תנועתית וללא פיקוח אחיד כמו שיש היום.⁴

ביטוי בולט נוסף של הוולונטריזם היה במערכת הביטחונית של היישוב היהודי שהייתה מחולקת לשלוש מחתרות שונות בתפיסות ובאידאולוגיה, האצ"ל ההגנה והלח"י.

כוחן של המפלגות הפוליטיות הושפע גם הוא מאופייה של החברה הוולונטרית. המפלגות שלטו כמעט בכל תחומי החיים והיו אחראיות על מוסדות שהעניקו שירותים חיוניים לתושבים, וכדי לקבל את השירות היה צורך להשתייך למפלגה הנכונה. בשונה ממה שמוכר לנו היום שכולם מחויבים לשלם מיסים למדינה על מנת שכולם יקבלו שירותים חיוניים באופן שווה, בתקופת המנדט לא שילמו מיסים למנדט או לשלטון ריבוני אחר, וכל אחד קיבל שירותים חיוניים על בסיס המפלגה אליה השתייך. לכן על מנת לקבל הרבה מהשירותים שמדינה רגילה מספקת לאזרחיה היו צריכים להיות חלק מהמפלגה הנכונה. לדוגמא, מוסדות הקליטה שהיו בידי שתי מפלגות, הפועל הצעיר ואחדות העבודה. דוגמא נוספת היא שבתקופת המנדט אנשים שלא היו חברי ההסתדרות הכללית או חברי מפא"י חששו להצטרף לקופת חולים כללית כי לא רצו להזדהות עם מפא"י. המפלגות שלטו על הרבה מתחומי החיים של היישוב, כלומר מי שלא השתייך לתנועה מסויימת לא נהנה מהתנאים של האחרים.⁵

בן גוריון היה הראשון שטבע את המילה ממלכתיות. המילה ממלכתיות היא תרגום של בן גוריון למונח הרוסי גוסודארסטבני (государственность) שמשמעותה ברוסית מודרנית מדינה, וזו הייתה משמעות המילה בהתחלה-מדינה, של המדינה. בראשית שנות ה-30 בן גוריון העניק למילה משמעות חדשה שעיקרה תודעת הריבונות, והפך אותה לעיקרון בהנהגתו הפוליטית.⁶

ממלכתיות במובנה הראשון היא אי תלות פוליטית מדינית ופירושה הפשוט של המילה היא עצמאות וריבונות. במאמרו של נתן ינאי, "התפיסה הממלכתית של בן גוריון", הוא מפרט את עקרונות הממלכתיות כפי שהתבטאו בהנהגתו של בן גוריון. עיקרון ראשון ובסיסי הוא קבלת מרות של המוסדות הממלכתיים, כלומר, שעל כל יחיד ומוסד לקבל את הכרעות המוסדות הממלכתיים, מכיוון שאלה מייצגים את דעת הכלל. ניתן לראות זאת גם בכתב שצוטט לעיל כשבן גוריון מבקר את עם ישראל על כל שאינם יכולים לכפוף דעתם מפני דעת הרוב. עיקרון נוסף בתפיסתו של בן גוריון הוא שהמדינה ומוסדותיה שייכים לכלל אזרחיה. מעיקרון זה נגזר עיקרון נוסף עליו ניסה בן גוריון להקפיד, שכל מוסד שמעניק שירותים חיוניים יהיה תחת פיתוח ממלכתי ולא תנועתי על מנת לדאוג לכך שכל

⁴ חלמיש, אביבה, **מבית לאומי למדינה בדרך**, כרך ב, האוניברסיטה הפתוחה, 2004, ע"מ 48-51.

⁵ שם, ע"מ 48-51. שוורץ, שיפרה, "פוליטיקה ובריאות: המהלכים לקראת הקמתו של מערך קופות חולים ביישוב היהודי בארץ-ישראל בזמן המנדט", אתר אוניברסיטת בן גוריון, ע"מ 563.

⁶ קידר, ניר, **ממלכתיות-התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון**, מכון בן גוריון לחקר ישראל אוניברסיטת בן גוריון בנגב, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2009, ע"מ 25-42.

האזרחים יוכלו לקבל שירות שצורה שווה. בנוסף לעקרונות אלה בן גוריון האמין בכך שעל המדינה ומוסדות השלטון לפעול ברוח החוק, והם כפופים לחוק באותה מידה שכל גוף אחר כפוף לחוק.⁷

במהלך קריאת המבוא לספר "ממלכתיות- התפיסה האזרחית של בן גוריון" שנכתב ע"י ניר קידר, עלו לנו מספר שאלות שנגעו לממלכתיות ומהותה ובנוסף לקיום הממלכתיות בפועל. ראשית, רצינו להבין מה בכלל הגישה הממלכתית אומרת לגבי ניהול המדינה. בנוסף, שיערנו שהיו קשיים בהחלת הממלכתיות ותהינו מה היו הקשיים וכיצד התמודדה איתם המדינה החדשה. כמו לכל גישה יש יתרונות וחסרונות, ותומכים ומתנגדים. עניין אותנו להבין מה היו החסרונות והיתרונות וכיצד התבטאה ההתנגדות של מי שהתנגדו לגישה. בנוסף עניין אותנו להבין מה גרם לבן גוריון ותומכיו לרצות כ"כ בהתנהלות הממלכתית ולמה התעקשו על כך.

השאלה שאותה בחרנו לחקור היא האם מאבקו של דוד בן גוריון למימוש התפיסה הממלכתית שלו, נבעה מתוך מאידאולוגיה ממלכתית טהורה או שהיו למאבקו מניעים נוספים?

נושא הממלכתיות עניין אותנו מכיוון שבמשך כשישים שנה, מאז תחילת העלייה הראשונה ב-1881, התקיים בארץ היישוב היהודי עד להקמת המדינה ב-1948. יישוב ומדינה הן שתי צורות התנהלות של חברה עם פער עצום ביניהן. עניין אותנו איך בעצם התבצע המעבר ומה השתנה בין לבין. אנו חיות כיום במדינת ישראל שהיא מדינה ממלכתית וחשוב לנו לדעת איך הגענו ממצב שבו החברה התנהלה באופן וולונטרי ע"י הסתדרויות וארגונים עצמאיים למצב שבו כל המערכות בתחומים שונים כגון חינוך, בריאות וביטחון הם תחת פיקוח של שלטון ריבוני ואחיד.

הנושא של בן גוריון עניין אותנו מכיוון שבזיכרון הלאומי שלנו בן גוריון נצרב כאדם אידיאליסט שפעל ללא לאות מתוך אידיאליים ודאג המון לטובת המדינה. עניין אותנו לדעת מה ייצר את הזיכרון הזה והאם יש התאמה בין הזיכרון שלנו למעשיו ופעלו באותה התקופה.

שאלה זו היא שאלת חקר טובה מכיוון שניתן לבחון אותה מהיבטים שונים ולבדוק את החלת הממלכתיות במספר תחומים. ניתן לענות על שאלה זו מכיוון שיש עליה מידע והיא ממוקדת. לשאלה זו גם אין תשובה חד משמעית מכיוון שיכול להיות שפעל מתוך ערכים ממלכתיים וגם מניעים אישיים.

כדי לענות על השאלה נחלק את העבודה לשלושה פרקים. בפרק הראשון נציג את חזונו של בן גוריון מבחינת הממלכתיות ואת העקרונות שהתוו אותו. בפרק השני נעסוק במערכת החינוך הממלכתי ונבחן את המניעים של בן גוריון במאבקו להחלת החינוך הממלכתי. בפרק ג' נביא את פרשת לבון ונראה את התנהלות בן גוריון בפרשה ומאיזה מניעים נבעה התנהגות זו.

⁷ נתן, ינאי "התפיסה הממלכתית של בן-גוריון", שם, ע"מ 170-189.

המקורות העיקריים בהם השתמשנו הם : ספרה של אביבה חלמיש מבית לאומי למדינה בדרך, מאמרו של נתן ינאי "התפיסה הממלכתית של בן גוריון", ספרו של צבי צמרת "עלי גשר צר", ספרו של ניר קידר "התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון".

אנחנו משערות שנגלה שהמאבק הונע ברובו מתוך אידאולוגיה ממלכתית שבה האמין בן גוריון, אך בנוסף לאידאולוגיה היו לו מניעים אנושיים נוספים שהשפיעו על אופן פעולתו.

פרק א'- ממלכתיות בן גוריונית-מה היא?

עקרונות ממלכתיים בהנהגתו של בן גוריון

בפרק זה נעמיק יותר ברעיון הממלכתיות כפי שהתבטא בהנהגתו של בן גוריון. נתייחס לעקרונות שצינו כבר במבוא ; קבלת מרות של המוסדות הממלכתיים , שהמדינה ומוסדותיה שייכים לכלל אזרחיה ושכל מוסד שמעניק שירותים חיוניים יהיה תחת פיקוח ממלכתי ולא תנועתי על מנת לדאוג לכך שכל האזרחים יוכלו לקבל שירות בצורה שווה. נוסף על עקרונות אלה הממלכתיות דרשה גם הכרה בערכים של מדינת חוק דמוקרטית ופיתוח של זיקה אזרחית בקרב האזרח הפשוט.

קבלת מרות של המוסדות הממלכתיים-הכרה בריבונות של המדינה

הקבלה של מרות המוסדות הממלכתיים משמעותה בעצם הכרה בריבונות של המדינה. על מנת שהמדינה תוכל להתקיים ולקיים חברה מתוקנת עם כל הגוונים וההבדלים הרבים, בה כל אזרח יוכל לשמור על הריבונות האישית שלו-כלומר לחיות את חייו כרצונו, צריך שיהיה מרכז מרות ריבוני יחיד שידאג לסדר וביטחון. בן גוריון האמין שהכרעת מוסד המדינה היא מעל הכל, ולכן אם יש מחלוקת בין מוסד של המדינה לגוף אחר המוסד המדיני יכול להכריע ללא התחשבות בצד השני כלל. ניתן לראות את החשיבות שייחס בן גוריון לכוח המוחלט של המדינה בדבריו שנאמרו בכנס מפקדי צה"ל ב-21 ליולי 1949:⁸

"אני מסכים לגמרי עם דברי סגן אלוף טבנקין (ממפקדי הפלמ"ח ובנו של מנהיג הקיבוץ המאוחד) שלדעתו ישנה אותו זכות(כלומר אותו משקל) שיש לדעתי(...).אולם יש הבדל אחד, וההבדל הוא שמי שהינו שליח המדינה, הוא מדבר בסמכות המדינה, ואז דעתו שונה במעמדה מדעתו של סגן אלוף טבנקין. דעתו של סגן אלוף טבנקין היא דעה, ויש לשמוע אותה, הוא יכול להשמיע אותה בכל מקום ולשכנע את הציבור. אולם זה המדבר בשם המדינה הוא כבר שכנע את העם שיקבל את דעתו, ואין זה הכרחי שכל העם ישוכנע ויקבל את דעתו. ואם הרוב קובע, הרי זהו חוק, ושליח המדינה, אם הוא רק מוסמך לכך, דעתו אינה דעת יחיד בלבד..."⁹

בשנותיה הראשונות של המדינה, הנהגתו של בן גוריון, הייתה מאד תוקפנית כלפי התנגדויות של מרכזי כוח תנועתיים מתוך ההבנה שהריבונות הינה אחת ואינה ניתנת לחלוקה, ומכיוון שאם יהיה יותר ממוסד אחד בעל כוח מוחלט ייווצר איום על הריבונות, שעלול לגרור פיצול לשתי מדינות. ניתן לראות זאת בהתנגדות של בן גוריון להתעקשות של הפלמ"ח להישאר ולפעול כגוף נבדל בתוך צה"ל. חשוב לציין כי התוקפנות של בן גוריון והנהגת המדינה נבעה גם מכך שמדינה הייתה בראשית שנותיה ועדיין בשלב של התגבשות הריבונות. מדינה צעירה פוחדת מאיבוד הריבונות, החלשה בלאו הכי, וככל שיש למדינה יותר כוח, היחס כלפי מרכזי מרות משניים יותר סבילי,

⁸ קידר, ניר, ממלכתיות-התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון, שם, ע"מ 119-126.

⁹ שם, ע"מ 119-126.

את ניסיונותיו של בן גוריון להפעיל את מרות הממסד ניתן לראות גם בתקופה של המדינה בדרך. באפריל 1921 נודע לבן גוריון שהגדוד העברי קרא למרד נגד ההסתדרות. בקיץ 1922 הגדוד היה שקוע בחובות ענק, של 10000 ל"מ, ולא היה להם מהיכן לשלם. היחסים בין גדוד העבודה להסתדרות הידרדרו, והמצב הוגדר כעל סף מלחמת אחים בן גוריון לא נרתע מהאיום שתפתח מלחמת אחים. הוא טען שהגדוד יחתום על חוזה שיקבלו את החלטות ההסתדרות, או שיעזבו את המשק. רוב חבריו לוועד הפועל התרככו לנוכח המצב הכלכלי הקשה אליו הגיע הגדוד, אולם בן גוריון תבע בתוקף את ההכרה במרות ההסתדרות ללא פשרות כפי שניתן לראות גם בהנהגתו בתחילת המדינה.¹¹

הדרישה לפיתוח זיקה אזרחית ורגשות של שותפות ואחריות אזרחית

הקמת המדינה הצריכה שינויים גם בתודעה של האזרח הפשוט. הממלכתיות אמרה שעל כל אחד לראות עצמו חלק מהחברה הישראלית הכוללת ולהרגיש כלפי חברה זו רגשות אחווה והזדהות, שזה זה בעצם הזיקה האזרחית שהממלכתיות דורשת מן האדם הפשוט לפתח. כל אדם נדרש לגלות אחריות ואכפתיות כלפי החיים הציבוריים והממלכתיים.¹²

רעיון זה של זיקה אזרחית בא מההבנה של חשיבות החיים הציבוריים עבור היחיד. הגישה מתעלמת מהבדלי הזהות של האזרחים השונים ורואה בכולם אזרחים שווי זכויות של המדינה. ברם, אדם אוהב להרגיש שייכות והזדהות ולכן הרמה הבסיסית של זיקה אזרחית אינה מספיקה לו. בכדי לפתח זיקה אזרחית עמוקה יותר המדינה המודרנית נאלצת לפתח את ההזדהות ע"י סמלים וטקסים שיעזרו לחזק את תחושת ההזדהות כלפי החיים הציבוריים והממלכתיים. סיבה נוספת לכך שיש צורך לכוון מעין דת אזרחים היא, שכאשר המדינה דורשת מתנועה לוותר על חלק מסמכויותיה לטובת מוסד ממלכתי, מי שמרגיש השתייכות לאותה תנועה מרגיש שפגעו בזהותו, ואת החסר הזה משלימים באמצעות כינון דת אזרחית. גם כאן בארץ, היה צורך לחזק את הזיקה האזרחית, ולהכיר בקיומן של זיקות אזרחיות שונות מה שנעשה ע"י קביעת ימים כדוגמת יום הזיכרון ויום העצמאות, ושימוש בתנ"ך ובסמלים יהודיים אחרים לייצור "דת ישראלית".¹³

בן גוריון היה ער לקיומן של זיקות נוספות ואף כיבד אותן, כגון זיקות משפחתיות, זיקות תרבותיות, וזיקות דתיות. הזיקה האזרחית אינה באה כדי להחליף את הזיקות האלה, אלא מתקיימת לצידן ובנוסף עליהן. רוב התושבים הציוניים במדינת ישראל קישרו עצמם לעוד זיקות מעבר להיותם ציוניים: "ציוניים סוציאליסטים", "ציוניים דתיים" וכו'. בן גוריון לא התעלם מזיקות אלו, ולא חשב שזיקה אזרחית מספיקה אלא גילה סובלנות גם לזיקות אחרות, כפי שניתן לראות בתפיסתו לגבי הזהות של העולים החדשים. בן גוריון נהג כלפיהם ברגישות ואמר כי יש "להבין יותר את הנפש של העלייה הזאת". אומנם, יחסו נבע גם מהבנה שאם יכבד אותם יוכל להנחיל את הערכים

¹⁰ שם, ע"מ 119-126.

¹¹ טבת, שבתאי, קנאת דוד, כרך ב', הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1980, ע"מ 187-201.

¹² קידר, ניר, ממלכתיות-התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון, שם, ע"מ 165-199.

¹³ שם, ע"מ 165-199.

שהוא מאמין בהם יותר בקלות אך גם מתוך הכרה בזיקות אחרות, הקיימות בנוסף לזיקה האזרחית.¹⁴

מתוך הדרישה לפתח זיקה אזרחית נבעה הדרישה שכל אזרח יגלה אחריות אזרחית כלפי החיים הציבוריים וכלפי האזרחים האחרים בחברה, כפי שניתן להבין מהציטוט הבא מדבריו של בן גוריון.¹⁵

*"רוב הציבור יודע לתבוע מן המדינה למעלה ממאה אחוז שהמדינה חייבת לו אבל אינו מוכן לתבוע מעצמו אפילו פחות ממאה אחוז שהוא חייב למדינה. הוא דורש מהמדינה שירותים טובים ומובחרים אבל אינו רואה בעין יפה הטלת המיסים, שבלעדיהם לא יתכנו כל שירותים. לכל היותר הוא מוכן להסכים בנקל שהזולת ישלם ולא הוא. והסיעות המרובות, שלא יידרשו לעולם לקחת על עצמן האחריות המלאה לשלטון מנסות לתפוש לב הבורחים על ידי תביעת שירותים מרובים ומיסים מועטים. ובזאת אין הבדל בין ימין ובין שמאל".*¹⁶

בציטוט זה בן גוריון מבקר את הגישה של רוב האנשים, לפיה המדינה חייבת להם הכל, אך הם אינם חייבים לה כלום. הוא חושב שהפיצול למפלגות מרובות רק מגדיל את התופעה הזאת, כי כל מפלגה מנסה לקנות את הבורחים ע"י הבטחה של שירותים מרובים ועשייה מועטה מצד האזרח.¹⁷

האחריות שבן גוריון דורש הייתה אקטיבית. לא מספיק לקיים מה שצריך אלא "להיות קודם כל אזרח מדינתו במובן הנעלה של מילה זו, אזרח המושרש במולדת, בעבר האומה, בתרבותה ובלשונה, במאמצי יצירתה ובחזון עתידה" כלומר, מן האזרח נדרש להיות קשור לעבר העם ולחוש קשר עמוק למולדת לתרבות ולשפה ומתוך כך לפעול גם לעיצוב עתיד המדינה.¹⁸

לסיכום, בפרק זה ראינו כי האידאולוגיה הממלכתית של בן גוריון מורכבת ממספר עקרונות. ראשית, הוא רואה ערך גדול מאד בקבלת מרות הממסד שמשקפת את ההכרה בריבונות. בנוסף, בן גוריון האמין שעל האזרח לעשות שינוי תודעתי ולחוש שייכות למרחב הציבורי באופן שבו יפעל באופן אקטיבי במרחב זה.

¹⁴ שם, ע"מ 165-199.

¹⁵ שם, ע"מ 119-126.

¹⁶ שם, ע"מ 119-126.

¹⁷ שם, ע"מ, 119-126.

¹⁸ שם, ע"מ, 119-126.

פרק ב'- המעבר לחינוך ממלכתי

בפרק זה נבקש להראות כיצד פעל בן גוריון להנהגת חינוך ממלכתי במדינה החדשה. תחילה נסקור את המצב השל מערכת החינוך בתקופה של טרום המדינה, ונראה את החלוקה של החינוך לפי זרמים. לאחר מכן נפרט מה היו השלבים בתהליך שהביא לבסוף לחקיקת חוק החינוך הממלכתי והחלתו. לבסוף, נשאל מה היה המניע של בן גוריון במאבק זה, מניע ממלכתי או מניע אחר.

ערב הקמת המדינה היו בארץ שלושה זרמים עצמאיים שהרכיבו את מערכת החינוך. כל זרם התאפיין בעקרונות פדגוגיים משלו, ותוכניות לימודים שונות. הזרמים התנהלו ללא תיאום ביניהם כאשר כל זרם תחת פיקוח משל עצמו, מכשיר את מוריו בדרכו ומחליט על סגירת ופתיחת מוסדותיו על דעת עצמו.¹⁹

שלושת הזרמים היו "הזרם הכללי", "זרם העובדים" ו"זרם המזרחי" (שהוא למעשה הזרם של החינוך הדתי). בשנת הלימודים תש"ח, 1948, למדו בזרם הכללי 50.2% מהתלמידים, בזרם העובדים 27.28% מהתלמידים, ו-22.45% היו ב"זרם המזרחי". בנוסף לשלושת הזרמים היו מעט מוסדות שפעלו מחוצה להם כגון תלמודי תורה, בתי ספר של כל ישראל חברים, מוסדות דתיים ייחודיים, ומוסדות פרטיים נוספים, אך אלו היו מיעוט.²⁰

הזרם הכללי ראו את עצמם כמייצגי החינוך הלאומי- כללי. הם האמינו בקשר למסורת היהודית ולערכי האומה, יחד עם חופש לבקר ולקבוע דעה אישית. משה גליקסון אחד האידיאולוגיים הבולטים של הזרם הכללי הגדיר בשנות ה-30 את הזרם כך "הזרם)... המודעה אומנם בקשר אל המסורת, בצורך להכיר את ערכי האומה, לדעת את התורה, אבל עם זה הוא תובע לעצמו זכות של ביקורת חופשית, 'מדעית', ביחס לערכים אלה, זכות של חופש בניינים שבדעות ואמונות". לא היתה להם אידיאולוגיה אחת אלא קבוצת אידיאולוגיות, בעיקר אידיאולוגיות לאומיות ליברליות. המפלגות שתמחו בו היו מפלגות מרכז וימין. אך לא היה מזוהה רשמית עם שום מפלגה כך שהם היו יחסית ניטראליים מבחינה פוליטית. הניטראליות הפוליטית של הזרם גרמה להרבה מההורים ובתוכם בן גוריון לשלוח את ילדיהם ללמוד בזרם זה.²¹

זרם העובדים היה הזרם של הפועלים שהוקם בשנת תרפ"ג ומטרתו היתה "להכשיר אדם להיות נושא אידאה שבלב ומחזיק בפטיש ההגשמה ביד". בעצם הם ייעדו עצמם לילדי הפועלים והיו בנויים על ערכים של סוציאליזם וחלוציות. לזרם היתה השפעה רבה על תנועות הנוער החלוציות. למרות שהיה נראה שכל הזרם מאמין באותם הערכים, היו אצלם גם מאבקי שליטה פנימיים, בעיקר בין מפא"י למפ"ס. המאבקים הפנימיים שלהם מחריפים עד ביטול הזרם. היה בתוך הזרם גם חלק דתי. מוריו היו שייכים לתנועת העבודה אבל עם זיקה למסורת.²²

זרם המזרחי היה הזרם של הציונות הדתית שהאמינו בשילוב של קודש וחול. הם רצו שתלמידיהם יקיימו את כל מצוות הדת, אך יהיו להם את כל הידיעות של העולם המודרני. המפלגה העיקרית שתמכה בהם הייתה מפלגת

¹⁹ צמרת, צבי, **עלי גשר צר**, ירושלים, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשנ"ז, ע"מ 56-20.

²⁰ שם, ע"מ 56-20.

²¹ שם, ע"מ 56-20.

²² שם, ע"מ 56-20.

המזרחי ובנוסף תמכה בהם מפלגת הפועל המזרחי. היו ביניהן מחלוקות פנימיות בשאלות חברתיות ומדיניות אך הן הלכו והצטמצמו עם הקמת המדינה. בתקופת קום המדינה נוספו לזרם תלמידים רבים בעיקר בגלל העלייה של עדות המזרח שהיתה קשורים למסורת.²³

מחלקת החינוך של כנסת ישראל (הוועד הלאומי) ריכזה באופן חלקי את הזרמים. הם תיאמו באופן חלקי בין הזרמים, והיו אחראיים על התקצוב²⁴. בראש המחלקה עמד ד"ר ברוך בן יהודה ובנוסף אליו היו במחלקה מפקח אחד מכל זרם. מערכת זו לא השתנתה גם בחודשים הראשונים של המדינה כפי שנראה בהמשך.²⁵

התנועה הציונית הכירה בשלושת הזרמים האלה כבר בשנות ה-20. בקונגרס הציוני בציריך בשנת 1929, אושרה חוקה שזיכתה את שלושת הזרמים בתמיכה של המוסדות הציוניים, ונקבע שוועד החינוך העברי בארץ, שיהיה כפוף לוועד הלאומי, יהיה מורכב מנציגים של שלושת הזרמים.²⁶

בשנות הארבעים הועברה ביקורת חיצונית של הבריטים על מבנה מערכת החינוך העברית. וועדת מומחים בריטית הכינה דו"ח על "מערכת החינוך של הקהילה היהודית בפלשתינה" בו קבעו שאין באמת פיקוח אחיד על הנעשה במערכת החינוך העברי. על אף הביקורת הזאת הפיצול לזרמים נמשך למשך שנים נוספות. היו מנהיגים של הזרמים השונים שרצו שיהיה פיצול דומה גם במערך ההשכלה הגבוהה(הצעה זו לא התקבלה).²⁷

לאחר ההחלטה על חלוקת הארץ, בכ"ט בנובמבר 1947, הקימו במפא"י שהייתה אז המפלגה החזקה ביישוב היהודי, וועדה שתדון במערכת החינוך העתידית של המדינה החדשה. הוועדה נפגשה במהלך ינואר ופברואר 1948 והם המליצו על מספר דברים, ביניהם על הקמת מוסד אחראי אחד לחינוך ולתרבות, יחד עם השארת המבנה הקיים של שלושה זרמים, רק שבשונה ממה שהיה הם יהיו כפופים גם לממשלה העברית שתקום. כלומר, כל זרם יוכל להחליט על תכני הלמידה ומוריו, אך יהיה על התנהלותם ביקורת של השלטון. רוב אנשי הוועדה הסכימו להמשיך את המבנה של שלושה זרמים, אך הייתה קבוצה ניכרת שהתנגדו להתנהלות זו והתעקשו שיירשם בפרוטוקול של דיוני הוועדה כי הם "רואים צורך דחוף בבירור שאלת הזרמים".²⁸

בין 1948-1951 זרם העובדים קולט 60% מילדי העולים והזרם גדל ומתפתח עד שבשנת 1951 הם הופכים לזרם החינוכי המרכזי. מאידך, הזרם הכללי נחלש בשנים אלו, מכיוון שהם היו ניטרליים פוליטית אז היו ללא תמיכה מפלגתית, והקמת בתי ספר וחלוקת התלמידים בין בתי הספר נעשתה בעיקר על פי לחצים מפלגתיים.²⁹

לתנועה הציונית היה ברור כי עיצוב דמותו של הישראלי החדש תלוי בחינוך, והם הבינו כי מי שישלוט בחינוך בעצם יעצב את עולם הערכים של התלמיד הישראלי לפי רצונו ועקרונותיו. משה אביגל, אחד מהיוצרים של תוכנית

²³ שם, ע"מ 20-56

²⁴ ויקפדיה, הוועד הלאומי.

²⁵ שם.

²⁶ צמרת, צבי, **עלי גשר צר**, שם, ע"מ 20-56.

²⁷ שם, ע"מ 20-56.

²⁸ שם, ע"מ 20-56.

²⁹ שם, ע"מ 190-219.

הלימודים בשנותיה הראשונות של המדינה אמר כי מטרתם ליצור "דמות מסוימת של בוגר בית הספר היסודי לפי מיטב השאיפות והאידיאלים של המדינה", ושר החינוך השלישי בן ציון דינור, אף הפריז ואמר כי "בית הספר הוא התא הראשון של המדינה", בעצם התרבות והחינוך הם הכרחיים לבניית ועיצוב אופייה של המדינה הממלכתית וערכיה, ע"י עיצוב דמותם של התלמידים. 82% מהתלמידים היו בחינוך הממלכתי (בזכות חקיקת חוק חינוך חובה חנים בתש"ט), מה שמדגיש את גודל השפעת תכני החינוך הממלכתי על המדינה כי רוב ילדי הארץ (ובתוכן כמעט כל ילדי העולים) נמצאים בו.³⁰

בתקופה זו רבים ממפא"י מתחילים לנסות ולבטל את החינוך בזרמים כאשר בראשם עומד דוד בן גוריון שהתנגד מאז ומתמיד להתנהלות בזרמים. מכיוון שהמדינה הצעירה הייתה צריכה להיאבק על עצם קיומה מבחינה ביטחונית, לא היה זה הזמן הנכון למאבקים פנימיים כמו המאבק על צורת מערכת החינוך, ולכן בתקופה זו הזרמים ממשיכים להתקיים. במקביל מחליטה המדינה להעניק סיוע ממשלתי ובכך להכיר באופן רשמי בזרם רביעי-זרם אגודת ישראל(החינוך החרדי) כך שלמעשה נוצרים ארבעה זרמים, אך זרם אגודת ישראל הינו קטן ביותר.³¹

ערב הבחירות לכנסת השנייה, יולי 1951, מתקבלת במפא"י החלטה רשמית לפעול למען ביטול הזרמים. הם ממצאים סיסמת בחירות "חינוך ממלכתי לכל". בהתחייבותם לציבור באותה מערכת בחירות נאמר כי הם מתחייבים לחינוך ממלכתי לכולם, כאשר חינוך זה יממש ארבעה עקרונות. עקרון ראשון הוא שבתי הספר יהיו כפופים רק למשרד החינוך של המדינה. עקרון שני אליו התחייבו בחינוך הממלכתי הוא שתהיה חובה מינימלית שעל כל בתי הספר במדינה לעמוד בה. יחד עם העקרונות האלה, יהיה גם עיקרון לפיו ההורים יוכלו לגוון את החינוך בלי לפגוע בחובה המינימלית. עקרון רביעי שהמפלגה התחייבה להעניק בחינוך הממלכתי היה שיהיה חינוך לעבודה וחיים חלוציים.³²

היה ברור שעל אף המתנגדים המעטים ממפא"י, וההתנגדות מכיוון מפ"ס, אחרי הקמת הכנסת השנייה תיסלל הדרך למסגרות חינוך ממלכתיות. בתקופה שלפני הקמת המדינה כל מפלגות הימין והמרכז תומכים בעמדה זו של מפא"י למעט המפלגות הדתיות. שתי המפלגות שהשפיעו ביותר על ביטול הזרמים היו הציוניים הכללים והפרוגרסיביים. גם תנועת החירות דגלה בביטול הזרמים, אך הם כמעט ולא השפיעו על ההחלטה מכיוון שבן גוריון סירב לדבר עימם. סיעת הספרדים תמכה אף היא בחינוך אחיד. הם אף טענו שסיבת התנגדותם לזרמים היא שהם יוצאים מקופחים כי המשאבים מחולקים בצורה לא אחידה ולא הוגנת. נוסף לכל המפלגות הללו גם המפלגות הקטנות יותר – ויצו, רשימת הלוחמים, והתאגדות התימנים שאפו לביטול של הזרמים. אם כן, נראה כי בתחילת הכנסת השנייה הרוב המוחלט של הציבור החילוני בארץ תמך בביטול הזרמים והחלת חינוך אחיד.³³

³⁰ תדמור- שמעוני, טלי, "עודד ונורית לא גרים כאן- מקומו (הנפקד) של הילד הארץ-ישראלי בתוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה", עיונים בתקומת ישראל 11, 2001, עמ' 350-368.

³¹ צמרת, צבי, עלי גשר צר, שם, ע"מ 190-219.

³² שם, ע"מ 190-219.

³³ שם, ע"מ 190-219.

לעומת התמיכה הנרחבת מצד הציבור החילוני, העמדה המסורתית של תנועת המזרחי והפועל המזרחי תמכה בקיומם של הזרמים בחינוך. בזמן המנדט הבריטי על ארץ ישראל הם התעקשו על עצמאות של המסגרות שלהם. בזמן הקמת המדינה אף מנהיג בזרם זה לא התכוון לשנות את עמדתו בנושא.³⁴

בשנת 1950 העמדה של חלק ממנהיגי המזרחי השתנתה מעט. חה"כ משה אונא שהיה ממנהיגי הקיבוץ הדתי והפועל המזרחי כתב בעיתון הצופה כי יש להפסיק להתנגד לביטול שיטת הזרמים וכי על המוסדות של החינוך הדתי לקבל את המרות של המדינה. הוא הציע שיפעלו למען מערכת חינוך ממלכתית שתהיה מורכבת גם ממערכת חינוך דתית וגם ממערכת חינוך חילונית, כאשר שניהם יהיו כפופות באותה המידה לפיקוח של המדינה. הוא טען כי בקרוב בכל מקרה יונהג חינוך ממלכתי בארץ, ולכן הדתיים חייבים להצטרף לשינוי.³⁵

מעבר לנימוק זה, אונא חשב כי הקשר בין המפלגה למערך החינוך מזיק יותר משהוא מועיל. הוא הסביר כי בכך שמערכת החינוך קשורה באופן ברור למפלגה מסוימת, ציבורים שלמים שאינם רוצים שייכות למפלגה זו נמנעים מלשלוח את ילדיהם לחינוך הדתי או להביע תמיכה במערכת החינוך הדתית למרות רצונם בחינוך כזה. בלשונו של אונא: "...אלפי יהודים דתיים הרוצים בחינוך דתי, נמנעים מתמיכה גלויה בו עקב הגושפנקה המפלגתית ששמו עליו."³⁶

תמיכה נוספת שעלתה מכיוון מנהיגי המזרחי והפועל המזרחי הייתה תמיכתו של דוד צבי פנקס. ב-4 בינואר 1951 הרב פישמן מימון מתפטר מן הממשלה, ובמקומו חבר הכנסת דוד צבי פנקס נהיה ראש מפלגת המזרחי. גם הוא תומך ברעיון של שתי מסגרות מקבילות של חינוך ממלכתי, דתי וחילוני. הוא רצה שאת שתי המסגרות ינהלו אגפים שונים במשרד החינוך. על רעיון זה הוא הודיע במסיבת עיתונאים שכינס ב-17 בינואר 1951. במערכת של עיתון הארץ בירכו על ההתגמשות של הציבור הדתי, אך ביקרו את הרעיון לפצל את משרד החינוך לאגף כללי ולאגף דתי. כאשר הציע זאת ב-13 בפברואר בדיון בכנסת, עורר וויכוחים רבים בתוך הציבור הדתי, בעיקר מכיוון החרדים. הם כעסו על ההצעה לוותר על האוטונומיה ממנה נהנו, וחשבו כי החינוך הדתי רוצה לגבור כך על החינוך החרדי כפי שאמר חבר הכנסת קלמן כהנא שאנשי המזרחי "החלו לחפש דרכים איך לבלוע את זרם אגודת ישראל". בסופו של דבר ההחלטה שהתקבלה הייתה לשמור על מערכת החינוך של המזרחי וגם על מערכת החינוך של אגודת ישראל. היא התקבלה בזכות המשא ומתן הקואליציוני שניהלו דווקא המפלגות הדתיות הציוניות בעת הרכבת הממשלה בסתיו 1951.³⁷

נוסף ללחץ הפוליטי שנוצר, העלייה הגדולה יצרה מצבים שזירזו את המעבר לחינוך ממלכתי אחיד. בקום המדינה עם העלייה הגדולה נוצרה בארץ מצוקה כלכלית גדולה, ובשיטת הזרמים נוצר פעמים רבות מצב שבו היה ביישוב מספר בתי ספר, על מנת שכל אחד יוכל לשלוח את ילדיו לבית ספר של הזרם הפוליטי אליו השתייך, כאשר מבחינת כמות האוכלוסייה היה צורך רק בבית ספר אחד.³⁸

³⁴ שם, ע"מ 190-219.

³⁵ שם, ע"מ 190-219.

³⁶ שם, ע"מ 190-219.

³⁷ צמרת, צבי, **עלי גשר צר**, שם, ע"מ 190-219.

³⁸ וויקפדיה, חוק חינוך ממלכתי.

בעקבות המוני המשפחות שעלו נוצרה תחרות קשה בין הזרמים על התלמידים העולים שכונתה "ציד נפשות", כאשר כל זרם שאף להגדיל את כמות תלמידיו. תחרות זאת הייתה בעייתית מבחינה מוסרית כי הורי התלמידים לא הבינו במפה הפוליטית של המדינה ולא ידעו איזה ערכים מקבלים ילדיהם. התחרות יצרה גם שנאה קשה בין הזרמים והיה חשש ששנאה זאת תקשה על המשך תפקוד מוסדות המדינה בעתיד.³⁹

המוני התלמידים החדשים הצריכו גם הכשרה מהירה של מורים חדשים. בגלל הצורך הדחוף במורים, הזרמים לא הקפידו שהמורים ידגלו באותם הערכים כשל הזרם, כך שההבדלים האידאולוגיים בין הזרמים הטשטשו וכל זרם איבד מייחודיותו, ולכן המאמץ לשמור על הזרם קטן.⁴⁰

בשנת 1953 בן גוריון נאם במרכז מפא"י ושם טען שיש למפא"י ערכי יסוד שהם יכולים להנחיל לתלמידי כל המדינה כמו שהנחילו כבר לתלמידי זרם העובדים. הוא טען כי "...ביכולתנו להשליט ערכי יסוד, שאנו מאמינים בהם, בכל בתי הספר, כשם שהשלטנו כמה וכמה ערכי יסוד בתנועה הציונית, ואז בטוח נשליט אותם גם במדינה." אנשי הזרם הכללי חששו מגישה זו והתלוננו שבן גוריון רוצה להשתלט על החינוך שלהם, אך על אף זאת הם תמכו בחינוך הממלכתי. הם טענו כי "אומנם... רוצים בבית ספר אחיד, אבל החינוך האחיד הזה יהיה שמאלי (כלומר הערכים של מפא"י וזרם העובדים)."⁴¹

ב12 לאוגוסט, 1953, אושר בכנסת חוק חינוך ממלכתי, כאשר 39 חברי כנסת תמכו, ו-36 מתנגדים. לפי החוק תוכנית הלימודים תיקבע ע"י שר החינוך, ובתי ספר יורשו להכין תוכנית השלמה באישורו של השר, שתקיף פחות מרבע שעות הלימודים במוסד. בצד החינוך הממלכתי יהיה חינוך ממלכתי דתי שבתי ספר אשר יפעלו תחת כותרת זאת יהיו מחוייבים לתוכנית היסוד הממלכתית, ובנוסף יוכלו אף הם ליצור תוכנית השלמה דתית הכוללת לימודי תורה שבכתב ותורה שבעל פה המכוונת לאורח חיים דתי. מטרת החינוך הממלכתי היא "...להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינה ולעם ישראל, על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית, ועל שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות." כלומר, תכניות הלימודים אמורה לכלול בתוכה ערכים דמוקרטיים, חינוך לאהבת המדינה והעם, וחינוך לכבוד האדם ואכפתיות חברתית. חוק זה נכנס לתוקפו החל משנת הלימודים 1954, וכך למעשה נקבע הסוף לשיטת הזרמים שהונהגה עד אז.⁴²

סיכום הפרק:

בתחילת הפרק שאלנו האם בן גוריון פעל לביטול הזרמים בחינוך ולהחלת חינוך ממלכתי אחיד מתוך אידאולוגיה צרופה או שמא היו למאבקו מניעים נוספים כי למשל רצון להעצים את הכוח של מפא"י המפלגה אליה השתייך. במהלך המחקר לכתיבת הפרק עלו מספר נקודות המצביעות על כל שבן גוריון תמך בביטול הזרמים מתוך

³⁹ שם.

⁴⁰ וויקפדיה, חוק חינוך ממלכתי.

⁴¹ צמרת, צבי, **עלי גשר צר**, שם, ע"מ 190-219.

⁴² חוק חינוך ממלכתי, 1953, **ספר החוקים 131**, ט' באלול תשי"ג, עמ' 137.

אידאולוגיה או רצון לשפר את מערכת החינוך וללא קשר לאינטרסים מפלגתיים ואישיים. ראשית, כמו שכתבנו בפרק, בשנות ה-40 הייתה ביקורת על שיטת הזרמים מכיוון הבריטים. מכיוון שלבריטים לא הייתה תמיכה באף אחד מהמפלגות, ביקורת זאת הייתה ביקורת אובייקטיבית. אנחנו חושבות שמכיוון שבן גוריון היה ממנהיגי היישוב ניתן לשער שהיה מודע לביקורת זאת ולכן הגיוני שפעל אובייקטיבית מתוך מניעים מקצועיים ורצון לשפר את המערכת על בסיס ביקורת זאת.

בנוסף, אנחנו חושבות שמכיוון שבן גוריון השתייך למפא"י והם היו המפלגה השולטת ביישוב, היה לו דווקא אינטרס מפלגתי לשמור על המצב הקיים ולא להסתכן בצמצום הכוח של המפלגה שלו. יותר מ-50% מהתלמידים למדו בזרם העובדים, הזרם שהשתייך למפלגת מפא"י, וברגע שיהיה חינוך אחיד ההשפעה שלהם עלולה להיחלש.

מעבר לכך, כאשר מפא"י יוצאים ערב הבחירות לכנסת השנייה בהצהרה רשמית כי יפעלו למען ביטול הזרמים וחינוך ממלכתי אחיד, הם מונים מספר עקרונות וביניהם העיקרון לפיו ההורים יוכלו לגוון את החינוך בבית הספר מבלי לפגוע בתוכנית הלימודים הממלכתית. אם כן, בן גוריון מודע היטב לכך שהתכנים הנלמדים יהיו מושפעים ע"י כלל האוכלוסיה, וגם אם מפלגת השלטון תהיה המפלגה שלו, מפא"י, הערכים שלה לא יהיו היחידים המועברים לתלמידים.

מצד שני, אי אפשר להתעלם מכך שיש גם גורמים נוספים שהשפיעו על בן גוריון במאבק, כמו למשל העלייה ההמונית. כפי שכתבנו בעקבות העלייה ההמונית היה בארץ מצוקה כלכלית קשה וסיבה נוספת לרצון לבטל את הזרמים היה הרצון לצמצם את מספר בתי ספר במושבות וביישובים השונים. בנוסף כמו שאמרנו היה צורך בהכשרה מהירה של מורים ואין ספק כי הטשטוש שנגרם בעקבות כך בין הזרמים האץ את תהליך הביטול של הזרמים.

אחת המטרות של מפא"י בחינוך הממלכתי היה עיקרון העבודה והחלוציות, שהיה עיקרון מובהק של זרם העובדים. מכך ניתן לראות שכן היה להם רצון להמשיך להעביר את הערכים המיוחדים של הזרם. בנוסף, בנאום של בן גוריון במרכז מפא"י נשמע שבשלב מסוים כן חשב שיוכלו להשתלט על החינוך במדינה ע"י החינוך הממלכתי, מכיוון שזרם העובדים היווה בזמן זה רוב.

ראינו שכן היו גורמים נוספים שהאצו את התהליך, אך בן גוריון תמך בביטול הזרמים הרבה לפני שנוצרו הבעיות שנוצרו בעקבות העלייה ההמונית, ולכן אנחנו חושבות שבמאבקו של בן גוריון להחלת חינוך ממלכתי אחיד הוא פעל מתוך האידאולוגיה הממלכתית שלו ורצון להיטיב עם החינוך כולו ולא מתוך אינטרסים. יחד עם זאת הוא לא התעלם המציאות המשתנה ופעל בהתאם אליה.

לסיכום, אנחנו חושבות שבן גוריון פעל במאבקו בעיקר מתוך אינטרס ממלכתי. הוא רצה להקים מערכת חינוך אחידה, לשפר את מערכת החינוך בארץ, ולדאוג לפחות קיטוב. אמנם היה שלב שבו חשב שהחינוך הממלכתי יעזור להנחלת הערכים של מפא"י, אך זה לא היה המניע המרכזי, וכמו שציינו גם לא היה מובטח לו שכך יקרה. אפשרות נוספת היא שדבריו אלו נועדו לשכנע את אנשי מפא"י לתמוך במהלך ולא המחישו את עמדתו הכנה של בן גוריון.

פרק ג'-פרשת לבון

פרק זה יעסוק בפרשת לבון בכמה שלבים שונים: מצב המדינה באותה התקופה, העסק הביש, יציאת סיפור הפרשה לציבור. בפרק נסביר את מצב הארץ באותו התקופה והמתחים החברתיים והפוליטיים שהיו מסביב לפרשה ואיך טיפל בה בן גוריון. בסופו של הפרק ננתח את מעשיו של בן גוריון בכדי לראות איך מתבטאת הממלכתיות, והאם הוא פעל מתוך אידיאולוגיה טהורה של קידום ויישום רעיון הממלכתיות או אם היו לו אינטרסים אישיים שהניעו אותו.

"העסק הביש"

בתחילת שנות ה-50 התחיל שיח בין מצרים ובריטניה על פינוי הצבא הבריטי מתעלת סואץ. שיחות אלה גרמו לדאגות מצד ישראל. בכדי למנוע את הקשר הזה בין המצרים והבריטים הועלה רעיון בחיל המודיעין בצה"ל. התוכנית שהועלתה הייתה לחבל המתקנים מערביים במצרים, ולגרום לזה להראות כמו העבודה של מחתרת לאומנית מצרית. משימה זו בוצעה ע"י יחידה מיוחדת שהייתה במצרים באותה התקופה בראשות של אברי אלעד.⁴³

היחידה של אברי רק הצליחו רק בפעמים הראשונות, כשפוצצו מבנים מערביים כמו בתי תאטרון והיכלי תרבות בקהיר ואלכסנדריה בלי פגיעה באזרחים. כשניסו לפוצץ מבנים בפעם השלישית היחידה נכשלה כשמטען החבלה התחיל להתפוצץ בכיסו של האיש שנשא אותו. אותו האיש נתפס במקום ושאר היחידה נתפסה תוך חודש מאותה התקופה.⁴⁴

רק אברי אלעד אחראי היחידה הצליח לברוח מהמצרים ולחזור לארץ, אך שאר היחידה נשארה בכלא המצרי. גזר הדין שנקבע קבע ששני אנשים מהיחידה יזוכו, אך השאר נידונו למוות בידי תלייה, מאסר עולם או מאסר של בין 7-15 שנה. חוץ מהיחידה שנתפסה גם היה חייל מחיל המודיעין שהוצב במצרים שנתפס ונחשב כחלק מהיחידה. אותו החייל שלא היה לו קשר ליחידה עבר עינויים במשך כמה חודשים עד שהרג את עצמו בכלא המצרי.⁴⁵

לאחר דברים אלה הייתה חקירה פנימית במשרד הביטחון לגילוי נותן הפקודה אך לא באמת מצאו באופן מובהק את נותן הפקודה. לבון שהיה באותו הזמן שר הביטחון טען שהוא לא נתן את הפקודה לביצוע המשימה, אך למרות זאת עזב את תפקידו כשר הביטחון, ועבר להיות מזכ"ל ההסתדרות. במקומו התמנה בן גוריון שמאוחר יותר נהפך להיות שוב ראש הממשלה.⁴⁶

⁴³ ויקיפדיה- "העסק הביש".

⁴⁴ שם.

⁴⁵ אתר של פנחס לבון- http://www.pinhas-lavon.com/site_59_Page_3974_Lang_1_State_32_PagePart_0.html

⁴⁶ קידר ניר, ממלכתיות-התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון, שם, ע"מ 205.

התעסקות עם העסק הביש בין השנים 1965-1960

עד שנת 1960 לא היה אזכור כלל של הפרשה. לבון בא אל בן גוריון בטענה שזויפו מסמכים בחיל המודיעין הקשורים לפרשה. בעקבות טענה זו בן גוריון הורה למזכירו לחקור את העניין ומצא שהיו שינויים במסמכים בחיל המודיעין הקשורים לעסק הביש.⁴⁷

באותו התקופה גם הסתיים המשפט של אברי אלעד, שנמצא אשם בפגיעה בביטחון המדינה בכך ששינה את הכתוב במסמכי המודיעין לגבי ה"עסק הביש", ונידון ל-12 שנות מאסר, אך הוא לא נידון על דברים שקרו בזמן המבצע עצמו.⁴⁸

עם הקמת וועדת החקירה החדשה, לבון שב אל בן גוריון אך הפעם לבקש ממנו להוציא אותו זכאי בפרשה. בן גוריון מסביר ללבון שאין בידו להוציא אותו זכאי מכיוון שהוא לא חקר את הפרשה כמו שצריך ובנוסף הוועדה לא חייבת לקבל את דעתו ואת החלטתו בעניין זה. 'אני לא פסלתי אותך, אבל אני איני שופט, ואיני יכול לזכות אותך, כי פירוש הדבר שאני מרשיע בזאת את הקצין הבכיר (גיבל), ואני לא חקרת ודרשתי מה שקרה בשנת 1954, ואיני מוסמך לכך, וגם אילו הייתי מכריז שאתה חף מכל פשע- אין שום איש חייב לקבל את דברי כי איני חוקר ואיני שופט'.⁴⁹

בעקבות אי שביעות רצונו של לבון מתשובתו של בן גוריון, לבון מחליט בספטמבר 1960 להוציא את סיפור ה"עסק הביש" לציבור. לבון לא רק מסביר את תהליכי הפרשה ואת היותו חף מאשמה אלא מוסיף האשמות כלפי ראש הממשלה ומשרד הביטחון. במקביל לפרסום הפרשה גיבילי⁵⁰ כותב מכתב נוסף לממשלה בו הוא מספר את הסיפור מנקודת מבטו, ומכחיש את דברי פנחס לבון.⁵¹

לאחר מקרה זה בן גוריון אומר לממשלה שצריך לפתוח וועדת חקירה ולנסות ולמצוא שוב מי היה נותן הפקודה. אך למרות עקשנותו של בן גוריון שרי הממשלה לא מסכימים אתו וסוברים שצריך לסגור כל עניין שקשור לפרשה במהירות האפשרית. באוקטובר הוחלט להקים וועדת שרים בראשות שר המשפטים פנחס רוזן שלאחר חודשיים של התייעצות בעניין מחליטה שהדבר הכי טוב לעשות במצב הנוכחי שלהם הוא לזכות את לבון.⁵²

לאחר קביעתה של הוועדה, בן גוריון כועס מאוד על ההחלטה של הוועדה וחושב שחרגו מהסמכות שניתנה להם. בן גוריון מחליט שלא לקבל את עצתם לגבי זיכוי לבון ומכריז שהוא יצא לחופשה של 4-5 שבועות החל מידיה. בינואר 1961 בן גוריון מתפטר מהיותו ראש הממשלה, ומעשה זה גורם לפיזור הכנסת ובחירות חדשות ו"מסע התעוררות" מאורגן בסניפי מפא"י שנועד לתמוך בהמשך הנהגתו של בן גוריון.⁵³

הרבה אנשים ראו את מעשה זה של מפא"י כהשתוקקות מסוכנת ל"מנהיג חזק", שמנוגד לרעיונות וחוקי הדמוקרטיה. בנוסף דברים אלא גם עוררו מאבק מתוקשר של חוקרים באוניברסיטה העברית, אנשי הרוח ומחנות

⁴⁷ שם, ע"מ 209-206.

⁴⁸ שם, ע"מ 209-206.

⁴⁹ שם, ע"מ 209-206.

⁵⁰ בנימין גיבילי היה איש צבא שגייס את אנשי היחידה היהודית שפעלה במצרים והיה אחראי על הפעלתה(ע"פ וויקפדיה).

⁵¹ קידר, ניר, **ממלכתיות-התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון**, שם, ע"מ 209-206.

⁵² שם, ע"מ 209-206.

⁵³ שם, ע"מ 209-206.

פוליטיים שונים נגד בן גוריון. כתוצאה מכל האי סדר שנגרם מאירועי השרשרת האלה, לבן הודח מתפקידו כמזכ"ל ההסתדרות אך הוצא זכאי בכל דבר הקשור ל"עסק הביש". הממשלה טענה שבכך לבן קיבל את המגיע לו על כך שיצר סערה פוליטית בקרב הממשלה והציבור.⁵⁴

ביוני 1963 בן גוריון פורש מראשות הממשלה והוחלף בלוי אשכול. אך למרות הדחתו, בן גוריון עדיין מנסה להוכיח שהחלטותיה של וועדת השבעה בעניין זיכוי של לבן לא היו צודקים ושצריך לפתוח מחדש ועדת חקירה למצוא מי אשם בכל העניין ב-1964. בפברואר 1965 ועידת מפא"י לא מסכימה להעביר את חקירת העסק הביש למוסדות משפטיים ממלכתיים וכתוצאה מכך פורש בן גוריון ומקים את רפ"י.⁵⁵

ניתוח תגובת בן גוריון לפרשה כולה

האשמתו של לבן הייתה ביטוי לערכים ממלכתיים. לבן גוריון היו מספר נימוקים. נימוקו הראשון היה על בסיס צדק ומוסר טבעיים, שלא רצה לזכות אדם אחד-לבן, אם זה יגרום להאשמת אדם אחר (שאינו בוודאות אשם) - גיבלי. נימוק נוסף היה שזה לא המקום שלו כראש הממשלה לזכות או להאשים אנשים. זיכוי ואישום של אנשים צריך להיעשות בבית משפט מול שופט לאחר שמיעת שני צידי הסיפור ועיון יסודי בעובדות. סיבה נוספת שבגללה בן גוריון לא רצה לפתוח את הפרשה היה המצב החברתי בארץ באותה תקופה. המצב החברתי בתקופה זו היה מאד מעורער והוא ידע שהדברים יגרמו לסערה ציבורית כנגד המערכות הממלכתיות- המערכת הפוליטית והצבאית. מכיוון שהוא האמין שייווצרו יותר בעיות מאשר פתרונות ע"י פתיחת הפרשה, הוא העדיף שלא לגרום להצפת הפרשה מחדש כדי לשמור על יציבות המערכות הממלכתיות של המדינה.

כשבן גוריון מבקש להקים עוד ועדת חקירה לאחר שלבון פונה לתקשורת ב-1960, הוא אכן פועל מתוך אידאליים ממלכתיים אך ברור שיש לו גם מניע אישי חזק כי הרי לבן לא רק הוציא את הפרשה לאור הוא גם פקפק בבן גוריון כמנהיג טוב והראה את כל הבעיות בצורת ניהולו של בן גוריון, כך שבן גוריון בשלב זה לא רק נלחם על שמירת הממלכתיות אלא על שמירת מקומו כמנהיג מכובד ורצוי בארץ. הרצון להקמת וועדת חקירה חדשה אכן היה צעד ממלכתי, אך נושאת בתוכה גם מניעים אישיים.

כשוועדת החקירה מביאה את מסקנותיה ואומרת לבן גוריון שהוא צריך לזכות את לבן, בן גוריון עדיין מסרב ודובק בדעתו לפיה לבן צריך לעבור משפט בו עוברים ביסודיות על כל הסיפור. החלטה זו שלא נבעה אכן מעקרונות הממלכתיות. אך כשהפרשה כבר יצאה לתקשורת, רוב נימוקיו הקודמים של בן גוריון כבר לא תקפים. בשלב זה הדבר הכי טוב שהיה יכול להעשות היה זיכוי לבן וטיפול במצב החברתי בארץ, למרות שבעקבות זה לא ינוהל משפט הוגן ושאוטומטית יואשם גיבלי. ההתעקשות של בן גוריון על כך שלבון יועמד לדין הופכת את המאבק לאבק אישי מכיוון שנשמע שהוא מנסה לפגוע בלבן ספציפית על רקע מניעים אישיים.

⁵⁴ שם, ע"מ 209-206.

⁵⁵ שם, ע"מ 209-206.

לאחר שוועדת החקירה לא נותנת לו את התשובה שאותה רצה, בן גוריון הודיע שהוא יוצא לחופשה למרות חוסר היציבות המדינית, חופשה שבסופה הוא מחליט להתפטר מתפקידו כראש הממשלה. בן גוריון ממשיך עם נושא זה גם לאחר הבחירות החדשות, כשהוא נבחר שוב להיות ראש הממשלה, אך אנשים רואים באותו הזמן את התקפתו כמשהו מסוכן שנוגד את ערכי הדמוקרטיה. בסופו של דבר בן גוריון מודח מראשות הממשלה ומוחלף בלוי אשכול, אך עדיין נלחם עם הוועדה שמזכה את לבון. ככל הנראה באותה התקופה האנשים סביבות בן גוריון הבינו שמיותר להמשיך ולדון בנושא, ובן גוריון מאבד את התמיכה של מפלגת מפא"י.

בתחילת הפרק שאלנו האם התנהלותו של בן גוריון בפרשת לבון נבעה מאמונתו באידאולוגיות ממלכתיות או שמא הוא פעל מתוך מניעים אישיים. מצד אחד ראינו שהוא פעל מתוך עקרונות ממלכתיים. העקרונות הממלכתיים באו לידי ביטוי בכך שלא זיכה את לבון בטענה שזה יגרום לערעור של המוסדות הממלכתיים, דבר המראה את חשיבות המוסדות האלה בעיניו. בנוסף התעקשותו שלבון יעמוד למשפט יכול לנבוע גם מרצון אידאולוגי להגיע לצדק ולאמת.

מצד שני, בהתנהגותו של בן גוריון ניתן לראות בבירור גם מניעים אישיים. לדוגמה, בכך שבן גוריון פעל על פי רצונו האישי להעמיד את לבון לדין ללא התחשבות בשאר חברי הממשלה מראה שהיה לא אינטרס אישי בכך שלבון יועמד לדין. בנוסף, בכך שבן גוריון לא קיבל את ההחלטה של וועדת החקירה, למרות שלכאורה הם מייצגים את דעת המדינה, כמעט נוגדת את עקרונותיו הממלכתיים מה שמראה שפעל מתוך אינטרסים אישיים.

לסיכום, אנחנו חושבות שבן גוריון פעל מתוך עקרונות ממלכתיים אך כאשר לא קיבל את מה שהוא רצה ומה שהוא חשב שהיה הדבר הכי טוב, ניתן לראות שהעקרונות הממלכתיים שהיו לו נדחקו הצידה והוא פעל על פי רצונו, ומניעיו האישיים.

סיכום

בתחילת העבודה הצגנו את שאלת החקר שלנו שהיא האם מאבקו של דוד בן גוריון למימוש התפיסה הממלכתית שלו, נבעה מתוך מאידאולוגיה ממלכתית טהורה או שהיו למאבקו מניעים נוספים.

בפרק א' הצגנו את מושג הממלכתיות ודיברנו על העקרונות העיקריים של האידאולוגיה הממלכתית של בן גוריון. עקרונות הממלכתיות עליהם דיברנו היו קבלת מרות של המוסדות הממלכתיים, המדינה ומוסדותיה שייכים לכלל אזרחיה וכל מוסד שמעניק שירותים חיוניים יהיה תחת פיקוח ממלכתי ולא תנועתי על מנת לדאוג לכך שכל האזרחים יוכלו לקבל שירות בצורה שווה. נוסף על עקרונות אלה הממלכתיות דרשה גם הכרה בערכים של מדינת חוק דמוקרטית ופיתוח של זיקה אזרחית בקרב האזרח הפשוט.

בפרק ב', בחנו את השאלה דרך מאבקו של בן גוריון לביטול שיטת הזרמים בחינוך והקמת מערכת החינוך הממלכתית. בפרק זה הגענו למסקנה שבן גוריון פעל לאורך כל הדרך מתוך עקרונות ממלכתיים, אך כן הושפע המציאות בארץ. הוא רצה לבטל את הזרמים כי האמין שכך נכון על מנת לכוון מדינה ממלכתית, אבל התהליך כולו הואץ והושפע מהמציאות סביב לדוגמה מהעלייה גדולה.

בפרק ג' בחנו את השאלה דרך התנהלותו של בן גוריון לאורך התקופה של פרשת לבון. ראינו כי בהתחלה, לפני התפוצצות הפרשה, בן גוריון אכן פעל באופן ממלכתי ומתוך עקרונות הממלכתיות של פעילות ע"פ מוסדות השלטון הממלכתיים ולא לפי האינטרסים האישיים של היחיד (לבון). לעומת זאת לאחר התפוצצות הפרשה ניתן לראות פעל לפי האינטרסים האישיים שלו וניתן אף לראות שהוא פועל בצורה הנוגדת את עקרונות הממלכתיות. המניע האישי היה בולט וניתן היה בקלות להבין שיש לבן גוריון עניין אישי נגד פנחס לבון.

אנו מבינות מתוך עבודה זו כי בן גוריון היה אדם אידיאליסט והשתדל ללכת לפי עקרונותיו הממלכתיים בהם האמין. במהלך הזמן, כמו כל אדם, גם בן גוריון פעל לפי מניעים אישיים ולא רק עקרוניים ואידאולוגיים. אמנם מצאנו תשובה לשאלה על המניעים של בן גוריון, אך לדעתנו לעולם לא נוכל לקבל תשובה אמיתית מוחלטת, כי על המניעים של האדם רק האדם יכול להעיד.

בעבודתנו גילנו שגם בן גוריון פעל לעיתים מתוך מניעים אישיים ולא רק אידיאליים. הבנו שלא תמיד יש גבול ברור בין האידיאליים לבין המניעים האישיים. בן גוריון האמין שהדרך הנכונה היא הערכים של מפא"י, וערך העבודה הוא חשוב, ולכן היה חשוב לו שערך זה ייכלל בחינוך הממלכתי של מדינה ישראל. עם זאת, אי אפשר לפסוק שזה מניע אישי, מכיוון שהאמונה בערך העבודה היא חלק מעולם הערכים בהם האמין בן גוריון והוא חושב שזה לטובת כל הציבור. לעומת זאת בפרשת לבון המניע האישי של בן גוריון לא נובע מתוך אידאולוגיה והוא מניע פסול. לא יתכן שמנהיג יפעל ויקבל החלטות הנוגעות לציבור, מתוך מניע הנוגע מיחסיו הבן אישיים עם האנשים שמסביבו. כמו שראינו בפרשת לבון, בן גוריון התעקש להעמיד את לבון לדין למרות שידע שזה לא יעזור לשיקום מצב החברה במדינה ורק יחמיר אותו. אנו מקווים שמנהיגי הציבור בימינו יצליחו לפעול כמה שיותר מתוך אידאולוגיה ורצון

לעזור למדינה ויימנעו מקבלת החלטות מתוך אינטרסים אישיים שלעיתים אף נוגדים את טובת הציבור ואת האידאולוגיה אותה הם מייצגים. כמו שאומר נתן אלתרמן ז"ל בשירו הסתכל בקנקן :

"לפעמים אריזה ציוניסטית
מסתירה מחשבה אגואיסטית
מבחוץ אידיאל ואידיאה
ובפנים חביבי,
מי יודע, מי יודע

וראינו זה פה וראינו גם שם
איך עסקן על עסקן מתנשא
כלפי חוץ זה למען העם
ובפנים זה בשביל הכיסא ."

למרות שגילינו שבן גוריון לא פעל רק מתוך אידאולוגיה צרופה, אנחנו עדיין מכבדות מאד את דמותו וחושבות שדווקא האנושית שבו מעצימה אותו. במהלך העבודה נחשפנו הרבה לאישיותו של בן גוריון, ואהבנו ציטוטים רבים שלו. אנחנו חושבות שדווקא מכיוון שהכרנו אותו והבנו שלא היה מורכב רק מאידאולוגיה, אנחנו יכולות ללמוד ממנו הרבה יותר ולהתחבר לדמותו.

מסקנה נוספת שעלתה לנו מהעבודה היא שלפעמים משהו שאיש ציבור עושה שנראה לנו כנובע מאינטרסים אישיים ורצון לפרסום, יכול להיות בעצם מתוך אידאולוגיה ואמונה אמיתית בצדקת הדרך. כמו שבתחילת כתיבת הפרק על החינוך היה נראה לנו שבן גוריון פועל על מנת להעצים את המפלגה שלו ולהשתלט על תחום החינוך, אך לאחר עיון יסודי הבנו שכנראה פעל מתוך רצון להיטיב לכלל ומתוך אמונתו הממלכתית.

למדנו מהעבודה גם הרבה דברים על עצם התהליך של כתיבת עבודת חקר. למדנו איך לקחת כמויות גדולות של מידע ולסנן מתוכו את החומר הרלוונטי לנו. למדנו גם איך לבנות עבודה ארוכה באופן שתענה על שאלת החקר הצורה מתאימה. למדנו גם על הקשיים והיתרונות שבכתיבה עבודה בזוג. לא תמיד הסכמנו על הניסוחים או על מה חשוב שייכנס לעבודה ומה לא, אך בסוף הצלחנו למצוא את האיזון ולכתוב עבודה משותפת שיש בה מקום להתבטאות של שתינו. מצד שני, כל אחת התחברה יותר לנושא אחר בתוך העבודה מה. דבר זה הקל עלינו בחלוקת העבודה ובכתיבה של הפרקים.

בביליוגרפיה

- חלמיש, אביבה, **מבית לאומי למדינה בדרך**, כרך ב, האוניברסיטה הפתוחה, 2004.
- טבת, שבתאי, **קנאת דוד**, כרך ב', הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1980.
- ינאי, נתן, "התפיסה הממלכתית של בן-גוריון", אתר יד בן צבי, קתדרה, 45.
- פורת, יהושוע, שביט, יעקוב, ההיסטוריה של ארץ-ישראל - המאנדאט הלאומי (1917 - 1947), יד יצחק בן-צבי, כתר
- צמרת, צבי, **עלי גשר צר**, ירושלים, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשנ"ז.
- קידר, ניר, **ממלכתיות-התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון**, מכון בן גוריון לחקר ישראל אוניברסיטת בן גוריון בנגב, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2009.
- רשף, שמעון, **"בן גוריון והחינוך העברי והממלכתי"**, אתר יד יצחק בן צבי, קתדרה 43.
- שוורץ, שפרה, **"פוליטיקה ובריאות: המהלכים שהובילו לקראת הקמתו של מערך קופות חולים ביישוב היהודי בארץ-ישראל בזמן המנדט"**, אתר אוניברסיטת בן גוריון.
- תדמור-שמעוני, טלי, **"עודד ונורית לא גרים כאן- מקומו (הנפקד) של הילד הארץ-ישראלי בתוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה"**, עיונים בתקומת ישראל 11, 2001.
- חוק חינוך ממלכתי, 1953, **ספר החוקים 131**, ט' באלול תשי"ג.

אתרים:

- ויקיפדיה, ערכים:
- הוועד הלאומי
- חוק חינוך ממלכתי
- העסק הביש"
- בנימין גיבלי

אתר של פנחס לבון--http://www.pinhas-lavon.com/site_59_Page_3974_Lang_1_State_32_PagePart_0.html